

УДК 37.032:101

НАДЛИШКОВА ОСВІТА ЯК УМОВА ПОСТАВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

А.М.Іщенко*співробітник Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

Стаття присвячена розгляду феномену надлишковості освіти та його ролі у поставанні особистості на етапах її розвитку. В статті обґрунтовується взаємозв'язок освіти та трудової діяльності, особистості та діяльності. Використовується поняття родів діяльності, освоєння яких дозволило б людині в повній мірі розкрити, - актуалізувати, - свій потенціал, розкрити та предметно утвердити універсальність своєї особистості.

Ключові слова: надлишковість освіти, поставання особистості, гармонійно розвинута особистість, універсальність особистості.

У наш час – час глибокої системної кризи, що, здається, позначилась на всіх без винятку сферах життя суспільства, вже важко припустити, що ефективність діяльності підприємства можливо оцінювати не за суто економічними показниками (прибуток, рентабельність, вартість активів тощо), а за тим – якими якостями це підприємство допомагає оволодіти своїм працівникам. Мова про якості соціальні – загальний рівень культури особистості та можливість його перманентного розвитку, спрямованість працівників до формування та розкриття, - актуалізації, - свого наукового потенціалу, зрештою: до утвердження себе в якості творчої цілісної особистості. Трудова кар'єра людини має бути не виключно утилітарною, себто: джерелом прибутку або хоча б засобів до існування, але логічним продовженням головної мети повноцінної освіти людини, тобто етапом у поставанні гармонійно розвинutoї людини. Хоча й сама освіта останнім часом все частіше розглядається та використовується суто інструменталістськи, тобто стає інструментом набуття вузької спеціалізації, набуття однієї професійної компетенції, а не джерелом становлення повноцінного члена суспільства – гармонійно розвинutoї людини. Це – похідна від тієї субстанційної умови, що людина не розглядається і не є у даних умовах ціллю, метою, але є – засобом.

Гармонійно розвинута людина – це людина, що в будь-який момент свого життя може здійснити себе в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства з максимальною віддачею, що, в свою чергу, дозволить і самій людині отримати максимальну для себе користь, що лише в деякій, – розумно, раціонально необхідній, – мірі виражатиметься в матеріальних благах, і для суспільства, – для загальнолюдської культури, – зможе принести користь максимальну.

Таким чином, поставання гармонійно розвинutoї людини, якщо теоретично репрезенту-

вати його у доволі спрощеному, загальному вигляді, має відбуватися протягом усього життя людини, отримуючи свою основу у професії (і отримуючи постійно) за допомогою освіти (самоосвіти), та реалізацію і здійснення в трудовій діяльності, і в творчості. В такій діалектичній єдності освіти та діяльності, яка, в свою чергу, еволюціонує в векторі до творчої діяльності, в їх взаємодоповненні та взаємодії має проходити життя будь-якої людини. Відтак, освіта постає не просто як інструмент отримання однієї домінуючої професії людини, а як інструмент поставання особистості. Як осереддя процесу поставання самої людини: соціалізації. Соціалізації як індивідуалізації суспільного та усупільнення індивідуального.

Оскільки у нас на меті є дослідження, розробка та пошук критеріїв навчання та виховання людини як чинників поставання її особистості (особистість обов'язково є людина, а людина не обов'язково є особистістю), а не розробка самої структури особистості, тому звернемось до вже відомої концепції радянського вченого К.К.Платонова динамічно-функціональної структури особистості. Саме вона дозволить нам науково обґрунтувати освіту (навчання та виховання) як засіб (концентровану форму) поставання особистості.

Отже, в концепції динамічно-функціональної структури особистості виокремлено чотири підструктури. Перша – це соціально обумовлені змістовні риси особистості (її направленість, моральні якості тощо). Друга – досвід, знання, навички, уміння та звички. Поряд із особистим досвідом (та соціальним) тут має місце істотний вплив вроджених біологічних, генетичних якостей. Третя підструктура – риси особистості, що залежать від індивідуальних особливостей психічних про-

цесів як форм відображення реальності та дійсності. Четверта – біопсихічна підструктура особистості.

Підставою для виділення саме цих чотирьох підструктур особистості для К.К.Платонова є те, що кожна з підсистем має свій особливий, основний винятково для неї вид формування. Тож, перша – формується вихованням, друга – навчанням, третя - вправами, четверта – тренуванням. Взаємодія цих відносно специфічних видів формування особистості визначає індивідуальні особливості розвитку кожної окремої особистості [4, 130]. Отже, освіта як навчання та виховання на певному етапі (плюс самонавчання та самовиховання) як процес, що містить у собі і вправи, і тренування, – є інструментом формування різних підструктур особистості.

Перед тим, як підійти безпосередньо до розгляду освіти та формування її критеріїв, необхідно розглянути взаємозв'язок ще деяких відповідних понять, а саме зв'язку освіти та трудової діяльності, особистості та діяльності. Дослідити характер та особливості їх взаємовідношення та взаємовпливу. Особистість проявляється у діяльності, є її причиною, але формуючись у діяльності – вона – її наслідок, а як чинник її формування – причина [4, 130]. Це настільки очевидно, що можна зробити висновок: людина така, якою є її діяльність.

Діяльність, – за системно-структурним підходом, - має наступну структуру: мета – мотив – спосіб – результат. Мета діяльності має бути особистісноорієнтованою.

«...синтез усіх сфер культури у людському особистісному світі будується не заради самообмеження цього світу навколо власного, остаточно знайденого, суб'єктивно-фіксованого і прийнятого за абсолютний початок, нерухомого центру (центральної точки «Я»), а заради завжди відкритого розімкненого самопрагнення до безкінечного сходження» [1, 36]. Людина повинна завжди мати мету своєї діяльності, мету, що не тільки задовольняла б матеріальні потреби людини, а й духовні, приносила користь суспільству, в якому вона проживає.

Мотив діяльності. Оптимальним шляхом визначення мотиву діяльності видається дослідження структури власне мотивації: співвідношення мотивів матеріальних, моральних та особистісних. Потрібно визнати, що справжній, дійсний результат діяльності завжди створювався не зі спонук голої користі, а на основі внутрішньої мотивації. Відтак, для нормальної людини на перший план з точки зору формування мотиву діяльності об'єктивно виходять проблеми виховання ціннісних орієнтацій на працю, виховання потреби в праці. Щоправда, при тій неодмінній умові, що сама праця зазнає якісних змін зі сторони свого змісту, форми, характеру.

Спосіб діяльності має свою структуру: знання, навички та вміння – саме в такій послі-

довності. Людина спершу повинна отримати знання про те, як здійснювати ті чи інші дії, потім з часом ці знання перетворюються у навички і, зрештою, під педагогічним впливом формуються вміння. Результат діяльності – це те, по чому оцінюють саму діяльність, те, наскільки діяльність в кінцевому результаті відповідає поставленій меті.

Крім викладеної вище психологічної структури діяльності, доречним є структурування за родами діяльності, що дозволяє нам визначити, знання з яких галузей суспільного життя повинна освоїти особистість.

Якою ж повинна бути освіта, щоб забезпечувати гармонійний розвиток людини? Чому сучасна освіта, здавалося б, озброєна безліччю педагогічних розробок, формує "непотрібних" ринку праці спеціалістів, дезінтегрованих людей, тобто повну протилежність особистості, яку мала б формувати? Наявні потенційні здібності є джерелом розвитку, – актуалізації, – здібностей, але актуальні здібності на будь-якому етапі їх розвитку є причиною появи нових потенційних здібностей та спромог до нових видів діяльності і дій. Це твердження визнане сучасним філософським та освітянським колом. Чому ж тоді неправомірно стверджувати, що й освіта повинна формувати потенційні знання? Можливо, вони не відразу будуть включеними в структуру постійної діяльності, та саме вони дозволяють нам стверджувати: освіта не тільки надає професію, освіта формує з людини особистість. Для назви такої освіти ми обрали назву «надлишкова» (рос.: избыточная), намагаючись в цьому понятті піти від зворотнього: здійснити обернений рух від «звільняймося від надлишкових знань» до освіти, що в ній цей «недолік» покладається за основу. Запровадження саме такої освіти в сучасній Україні, на жаль, не відповідає домінуючим нині освітнім тенденціям (зокрема, вузькій спеціалізації), проте відповідає потребам нашого суспільства, що потерпає від освіти, що щорічно випускає на ринок праці тисячі заручників однієї професійної функції. Себто фахівців, підготовлених у повній відповідності із принципом "професійного кретинізму", що був виведений Марксом.

Спробуємо здійснити філософську рефлексію пропонуваного нами поняття, оцінимо його життєздатність, евристичний, світоглядний, методологічний потенціал тощо. Наявність виражених здібностей, потягу та спромог до окремого, певного, виду діяльності визначає можливість та необхідність їх, – у випадку актуалізації, – високої ефективності. В іншому випадку, їх ефективність може бути цілком ... випадковою. Спадкові задатки психічних якостей особистості можуть залишатися на рівні випадковості проявів, відтак

лише цілеспрямоване формування робить їх необхідністю.

Відомі приклади, коли люди досягали значних успіхів в житті, не маючи при цьому інколи навіть початкової базової регулярної освіти. В таких випадках скоріше можна говорити про стихійне формування особистості, що реалізується випадковістю, збігом обставин, всупереч, а не завдяки, адже цілеспрямоване формування особистості повинно передбачати наявність необхідних базових якостей. Таким чином, ми можемо констатувати очевидний взаємозв'язок таких філософських категорій як необхідність та випадковість, оскільки саме завдяки такій, науково добротній методології, ми можемо простежити відповідність філософським категоріям категорій, що стосуються всіх наук. Ефективна діяльність, зумовлена освітою, повинна з необхідністю мати найширшу базову основу досвіду пізнання та знань, інакше ця ж ефективність може бути виключно випадковістю, себто її цілком може й не бути.

Резервуар креативності в людині, створений освітою та перманентно відтворюваний за принципом «надлишковості», забезпечує лише можливість всебічного розвитку людини. Як цей розвиток буде відбуватися в реальності та в дійсності, це вже визначається умовами розвитку особистості. Потенційні здібності – це лише можливість їх розвитку із актуальних. Але і актуальні здібності – це лише можливість ефективної діяльності і навчання їй.

У процесі поставання особистості попередній рівень створює можливість появи не тільки наступного, більш високого, але і появи системної якості більш високого рівня та ґатунку.

Перетворення можливості в дійсність – це результат взаємодії обох рівнів між собою і з умовами їх розвитку. Таким чином, надлишкова освіта покликана формувати саме сутнісну частину особистості, щоб в будь-який момент вона мала можливість проявитися у явищі.

Соціальна матерія у відповідності до рівня її самоорганізації створює складні системи відображення, що зумовлюють перехід від простих рівнів форм руху матерії до більш складних, що отримують нові системні якості. Кожна система відображення (під системою відображення у людини ми розуміємо її особистість) відображає феномени не тільки "нижче існуючих" рівнів, але і рівнів "вищих", в процесі життєдіяльності субординуючи їх. Знову ж таки, чим більш цілісною є постала особистість – тим більше форм руху матерії вона може відображати, використовуючи в повній мірі ефект синергії.

Принциповим питанням функціонування надлишкової освіти, і в той же час практичним питанням), – є питання про те, якими конкретно знаннями, навичками, вміннями повинна оволодіти людина протягом свого життя. Чи є тут якась межа? Теорія всебічного розвитку людини

в свій час в пошуках відповіді на ці та подібні їм питання, зокрема на те, яким саме комплексом знань повинна володіти людина, щоб бути гармонійно розвиненою, дійшла до поняття родів діяльності, освоєння яких дозволило б людині в повній мірі розкрити, – актуалізувати, – свій потенціал, розкрити та предметно утвердити універсальність своєї особистості, що вона латентно закладена в кожному індивіді універсальністю роду людського.

На даний час теорія діяльності є доволі розробленою філософською проблематикою. Проте скористаємось відомою концепцією вісім родів діяльності, що була запропонована та розвивалась таким знаним вченим та педагогом як Лев Зеленов.

Дана концепція виводить поняття родів діяльності, що є поляризацією діяльного ставлення людини до світу. Виведені родові функції людства є незалежними від місця та часу, тобто є дійсними для усіх часів та народів.

До таких родів діяльності віднесено: економічну, екологічну, наукову, художню, медичну, фізкультурну, педагогічну та управлінську діяльності. При цьому наведені роди діяльності визначались лише як кістяк: в межах кожного роду функціонує безліч перехідних форм, видів та підвидів, професій та спеціалізацій. Отже, базова (шкільна) освіта повинна містити основні знання з усіх наведених родів діяльності.

Тут постає ще одне питання: для якого рівня освіти може бути використаний феномен надлишковості. На нашу думку, в будь-якому етапі розвитку особистості цей феномен буде корисним. Розвиток особистості має декілька рубежів: пренатальний період, раннє дитинство (людина-немовля), поставання особистості, професійний розвиток, гармонічне удосконалення та згасання, пов'язане з набуттям людиною похилого віку. Якщо першим етапам розвитку особистості притаманний активний, високодинамічний розвиток біопсихічних якостей та особливостей психічних процесів, то з початком етапу становлення особистості почергово формується досвід та направленість людини (на етапі професіоналізації). До речі, необхідно звернути увагу на те, що професійний розвиток повинен відбуватися лише на основі поставання особистості, після неї, отже „вузька спеціалізація” – важлива, більш того просто необхідна частина освіти, – тоді, коли їй передує „широка універсалізація”, що вона покликана формувати „надлишкові знання”, які, в свою чергу, стають потенціалом креативності, потенціалом формування норми розвитку індивіда – таланту – „тотальної особистості” (за Марксом). Таким чином, на усіх

рівнях освіти має використовуватись феномен надлишковості. Розглянемо їх більш детально.

Розпочнемо з сімейної дошкільної освіти. Родина, як первинна ланка суспільства (первинний інститут соціалізації), своєрідний перетин всієї сукупності соціальних відносин, є важливим, засобом виховання та сферою формування духовних основ молодого покоління. Існує три основні види продукування: речей, ідей та людей. І найскладніший з них саме останній: людей. Адже «людина не народжується, вона постає» (Л.Фейербах) Її сутність – це сукупність або ж ансамбль тих соціальних взаємодій (суспільних відносин), в яких вона вплетена, і які сама продукує. Соціалізація – це усупільнення індивідуального та індивідуалізація суспільного. І освіта, до слова: то є найбільш концентрована та ефективна форма соціалізації. То питається: якщо мати (рідше батько) «сидить дома» – виховує дітей, формує Людину, – чи їй завадить «надлишкова освіта»? Можливо навести й інші приклади. Результати тривалого дослідження британських учених довели, що значною мірою успішність дитини, особливо в математиці, залежать від рівня освіти матері і умов навчання дома.

Дослідження проводила група вчених під керівництвом професора Едварда Мелхьюша з університету Біркбек в Лондоні. Академіки спостерігали за успіхами англійських дітей від чотирьох до десяти років, враховуючи такі чинники, як стать, дохід і професія батьків. Крім того, дослідники оцінювали створені для дітей умови навчання вдома. Вони опитували батьків, як часто вони займаються зі своїми дітьми: чи читають вони з ними книги, заучують вірші і чи грають в розвиваючі ігри. Результати показали важливість таких чинників, як умови навчання вдома, ефективність дошкільної освіти і навчання в молодших класах. При цьому, за словами Мелхьюша, "успішність матері дитини грає найголовнішу роль". І що тоді означає напівзневажливе: "домогосподарка", що воно утвердилось в нашій буденній ментальності?! Це ж жах...

Шкільна освіта. На жаль, вже майже дощенту зруйнована вітчизняна система політехнічної освіти, освіти, що враховувала зв'язок освіти та практичної трудової діяльності, що дозволяла ще в школі отримувати практичні знання, первинні навички та вміння усвідомлювати школярам свою соціальну значимість, адже освіта не лише імітувала сумісну практичну діяльність, соціально спрямовану діяльність, вона такою була фактично. Сучасна ж дитина потрапляє в умови, що різко обмежують її можливості, а, отже, і здатності до сумісної діяльності. Навіть із введеними педагогічним формами колективної роботи, дитина потрапляє в ситуацію в кращому випадку «разом», а повинна: «спільно». Разом можна робити кожний для себе, спільно – для

спільної користі, спільної мети. А, отже, – знов за Батіщевим, – спрямовуючись до безкінечного сходження.

Інша проблема: вже в школі намагаються з перших класів створити спеціалізовані класи: так звані гуманітарні, математичні, економічні. В них відбувається всебічне вивчення одних предметів, поряд з ігноруванням, або ж недбалим, поверхневим, дилетантським "проходженням" інших предметів, виключно лише через вимоги Міністерства освіти та науки. Це – лише окремо вирвані сюжети з проблем сучасної шкільної освіти. А школа, між тим, повинна стати полігоном для опрацювання суспільних відносин наступного рівня розвитку [2,71].

Вища школа, якою вона має бути? Які інваріантні параметри та характеристики вона повинна мати? Не дивлячись на спрямованість (медичний це університет або політехнічний), всі вищі навчальні заклади має об'єднувати певний обсяг якостей або характеристик, за якими навчальному закладу й надається ім'я вищого. Що ж це за характеристики? Необхідно зазначити, що мова йде не про суто формальні ознаки або ж критерії акредитації ВНЗ, а про умови або якості справжньої вищої школи, і, на нашу думку, мають бути їй органічно та іманентно притаманними.

Міжособистісні відносини і соціально-психологічний клімат, притаманний колективу, мають велике і безпосереднє виховне значення для членів колективу, тому принцип колективності на всіх рівнях освіти, в тому числі і у вищій освіті має посідати чільне місце. Людина повинна формуватися як спеціаліст і як власне людина, особистість в атмосфері колективності, щоб навчитися потім в дорослому житті, у професійній кар'єрі жити в таких умовах, відтворюючи отриманий під час навчання спосіб праці на виробництві. З філософської точки зору все просто: особистість є суспільним продуктом, а тому й соціалізуватись повинна у суспільстві, в колективі, в групі. На жаль, останнім часом створення колективного духу в студентському середовищі почало, – гадаємо, свідомо, – заміщатись, набирати рис корпоратизації. Навіть в повсякденній мові «колективний дух» все частіше називають «корпоративним духом». Добре, якщо це є так лише за формою (або назвою) – віяння моди, бо за сутністю корпорація та колектив мають протилежний освітній та виховний вплив. Діяльність колективу завжди спрямована на досягнення цілей, що є корисними не тільки самому колективу (або окремим його членам), а й суспільству в цілому. Тоді як корпорація поєднана цілями лише своїми власними, внутрішніми, приносить користь ще комусь для

корпорації не є обов'язковим, а носить характер побічного ефекту. Такий підхід, на нашу думку, не є продуктивним, бо здатен навчити жити лише за формулою «людина людині – ворог», вишколити лише почуття загостреної конкуренції. Він не дозволяє людині в процесі навчання відчути весь потенціал колективності, наприклад: взаємну підтримку, що формує цілеспрямованість, обмін думками, що дозволяє поглянути на будь-яку проблему з різних боків, вміння ефективно працювати навіть без визначеної індивідуальної вигоди. В колективі кожний член його віддає, для того, щоб отримати ще більше: збагатити свій досвід досвідом інших членів колективу, допомогти збагатитися колезі заради мети, що стане в пригоді не тільки самому колективу. Говорячи про колектив, хотілося відмітити, що місце педагога в ньому є не над ним, а в ньому. Не керувати повинен педагог, а співробітничати зі студентами, створюючи особливу атмосферу.

Вузька спеціалізація вищої освіти. Не дивлячись на те, що сама назва, яку ми обрали для визначення нами освіти – «надлишкова», підштовхує нас до вибору у вищій освіті «широкої спеціалізації» в двобій «широкої та вузької», ми не заперечуємо останньої. Проте вона повинна стати результатом та наслідком декількох чинників: по-перше, усвідомленого вибору професійної направленості людини, що базується на чіткому відчутті людиною свого покликання в житті. По-друге, знов-таки, «вузька спеціалізація» повинна базуватися на «широкій». Широка, в свою чергу, дозволяє проявити у людині універсальність роду людського. Універсальність – змістовне поняття, що дозволяє відобразити потенційне та актуальне буття, практично пізнане та не пізнане: людина не може знайти себе, не виходячи постійно за рамки самої себе, не роблячи зовнішнє своїм, не реалізуючи універсальний потенціал людства у собі. Адже вона завше – у режимі трансгресії – виходу за межу. Пізнаного. Практично зробленого. Відчутого. Постаłego, зрештою.

В роздумах про вищу освіту сьогодні чільне місце займає питання самоосвіти: в навчальних програмах все більше годин відводиться саме

цій формі навчання студентства. Проте ефект від цього в цілому позитивного для освіти принципу інколи зводиться нанівель суто дисциплінарними засобами перевірки ефекту цієї самоосвіти. Основне нововведення, на яке і покладаються всі надії: так звана кредитно-модульна система - саме в її координатах кожний крок студента має свій бал, який складається в рейтинг, цей факт повинен тримати в "тонусі" студентів, змушувати їх відвідувати лекції та семінари, готувати письмові роботи, оцінювати самостійну роботу тощо. Достатньо вже мовилось, приведено переваг та недоліків цієї системи, ми не будемо на них зупинятися. Зазначимо лише одне: освіта, самоосвіта повинна мати настільки сильну мотивацію, а авторитет викладача бути настільки непорушним, щоб студенту не потрібні були додаткові засоби дисциплінування. У випадку кредитно-модульної системи контроль перетворюється в самоціль. Тоді, коли контроль в ідеалі має за мету скерувати навчальну діяльність студента у випадку, якщо він щось не зрозумів до кінця, не зміг засвоїти відповідним чином матеріал, – контроль як засіб, який допомагає відчути викладачу, на чому потрібно ще додатково зупинитися.

У форматі статті неможливо зупинитися на всіх особливостях освіти, про які варто було б говорити. Тому обмежимося сказаним. А, на завершення, хотілося б додати, що вищою освітою не повинен обмежуватися і зупинятися розвиток людини за принципом «надлишковості». «Освіта протягом життя» – проголошений, актуальний, як ніколи, сучасний імператив, що дуже органічно і навіть красиво "лягає" в полотно нашої освітянської концепції. Поки людина життєспроможна – доти вона має можливість і повинна постійно удосконалюватись, постійно освоювати нове знання, і, чим більше вона освоїть і використає, тим більшою мірою вона – Людина.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Батищев Г.С.* Введение в диалектику творчества. – СПб: РХГИ, 1997. – 446 с.
2. *Босенко В.* Воспитать воспитателя. Заметки по философским вопросам педагогики и педагогическим проблемам философии. – К.: Всеукраинский Союз рабочих, 2004. – 352 с.
3. *Зеленов Л.А.* Становление личности. – Горький: Волго-Вятское кн. изд-во, 1989. – 168 с.
4. *Платонов К.К.* Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986. – 255 с.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2009 р.

